

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.119>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ТА ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР УКРАЇНИ ЩОДО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Мурачов Р.В.,

аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

*Найбільш тяжкі злочини, які викликають
занепокоєння всього міжнародного товариства,
не повинні залишатися непокараними*

Преамбула до Римського статуту

Мурачов Р.В. Особливості організації взаємодії міжнародного кримінального суду та правоохоронних структур України щодо розслідування злочинів.

У статті досліджено статистику Офісу Генерального прокурора, Української Гельсінської спілки з прав людини, Харківської правозахисної групи щодо розслідування міжнародних воєнних злочинів. Проаналізовано соціологічне опитування працівників НПУ, прокуратури, адвокатів та потерпілих від воєнних злочинів, за результатами окреслено проблемні питання, які перешкоджають ефективному розслідуванню міжнародних злочинів. З'ясовано, що юрисдикція МКС щодо розслідування найбільш тяжких міжнародних злочинів поділяється на: суб'єктну, територіальну, універсальну, часову та предметну. Предметна юрисдикція МКС поширюється на злочини геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини агресії. Досліджено національну систему розслідування злочинів починаючи з 2014. Теоретично обґрунтовано, що ключовим завданням наразі є документування наслідків збройного вторгнення – у посиленому режимі, з метою забезпечення як національних, так і міжнародних судових інституцій достатніми доказами, одночасно працюють Офіс генпрокуратури, СБУ, НПУ, Національна гвардія України, інші правоохоронні структури. Окреслено проблематику щодо забезпечення безпеки при зборі інформації працівниками правоохоронної сфери, а також іншими особами, які залучаються до процесу передачі інформації, доказів, свідчень тощо, адже всі ці процеси, як правило, відбуваються в зоні бойових дій чи на прилеглих територіях. Зроблено висновок, що з метою покращення ефективності розслідування міжнародних злочинів в Україні необхідно якнайшвидше запровадити: чітку політи-

ку щодо національної системи переслідування за міжнародні злочини; ефективну координацію як національних, так і міжнародних органів досудового розслідування; швидкий обмін інформацією; узагальнену електронну базу документування з доступом як прокурорів, так і слідчих.

Ключові слова: міжнародні злочини, Міжнародний кримінальний суд, національне законодавство, доказова база, координація, юрисдикція.

Murachov R. Features of the organization of interaction between the international criminal court and law enforcement structures of Ukraine regarding the investigation of crimes.

The article examines the statistics of the Prosecutor General's Office, the Ukrainian Helsinki Union for Human Rights, and the Kharkiv Human Rights Group regarding the investigation of international war crimes. A sociological survey of NPU employees, the prosecutor's office, lawyers, and victims of war crimes was analyzed, and problematic issues that hinder the effective investigation of international crimes were outlined based on the results. It was found that the jurisdiction of the International Criminal Court in relation to the investigation of the most serious international crimes is divided into: subject, territorial, universal, temporal and substantive. The subject jurisdiction of the ICC extends to crimes of genocide, crimes against humanity, war crimes, and crimes of aggression. The national system of investigating crimes has been studied since 2014. It is theoretically justified that the key task at the moment is to document the consequences of an armed invasion - in an intensified mode, with the aim of providing both national and international judicial institutions with sufficient evidence, the Office of the General Prosecutor, the SBU, the NPU, the National Guard of Ukraine, other law enforcement structures. The problem of ensuring security during the collection of information by law enforcement officers, as well as other persons

involved in the process of transferring information, evidence, testimony, etc., is outlined, because all these processes, as a rule, take place in the combat zone or in the adjacent territories. It was concluded that in order to improve the effectiveness of the investigation of international crimes in Ukraine, it is necessary to implement as soon as possible: a clear policy regarding the national system of prosecution for international crimes; effective coordination of both national and international bodies of pretrial investigation; quick exchange of information; a generalized electronic database of documentation with access to both prosecutors and investigators.

Key words: international crimes, International Criminal Court, national legislation, evidence base, coordination, jurisdiction.

Постановка проблеми. Міжнародна кримінальна відповідальність – один з основних міжнародно-правових інститутів забезпечення стабільних умов функціонування миру та порядку в усьому світі. Сучасні «конфлікти», на думку деяких правознавців (Наливайко Л.Р., Степаненко К.В.), які супроводжуються порушенням принципів міжнародного права, вимагають іншого підходу до визначення видів і структури загроз міжнародному порядку, механізму притягнення суб'єктів міжнародного права до відповідальності за дії, що кваліфікуються міжнародною спільнотою як міжнародні злочини [1]. Серед інструментів кримінального переслідування за міжнародні злочини існують механізми різного рівня, найдієвішим із яких, на сьогодні, з урахуванням повномасштабного вторгнення «країни-агресора» та, відповідно його наслідків, є Міжнародний кримінальний суд.

Масовість та системність воєнних злочинів – вбивства мирних мешканців, тортури, мародерство, руйнування цивільних об'єктів виявлені у кожному місті та селищі, звільненому від окупантів. Безумовно, кожен злочин має бути розслідуваний, а особа чи група осіб, що його вчинила, покарані.

«Війна в Україні шокувала нас і змусила діяти. Діяти невідкладно, використовуючи весь найкращий наявний досвід співпраці Євроюсту, знаходячи найефективніші рішення і без вагань відмовляючись від усього, що стоїть на шляху до швидкого та успішного досягнення мети. А мета у всіх нас одна – виявлення, притягнення до відповідальності та правосуддя за злочини, скоєні в Україні» [2].

З урахуванням вищевикладеного, а також зважаючи на те, що масштаби вчинених злочинів та система розслідування змінилися, на сьогодні питання щодо особливостей організації взаємодії Міжнародного кримінального суду та України щодо розслідування злочинів набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням щодо розслідування міжнародних злочинів у своїх наукових працях приділяли увагу М. Герасименко, Ю. Аносова, С. Кручевська, Л. Наливайко, В. Репецький, М. Смирнов, К. Степаненко, М. Хавронюк та інші. Разом з тим, особливості взаємодії Міжнародного кримінального суду та правоохоронних структур України залишилися поза увагою.

Мета нашого дослідження – визначення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо розслідування злочинів, з'ясування особливостей організації його взаємодії з вітчизняними правоохоронними структурами, окреслення ключових завдань при розслідуванні міжнародних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Згідно з інформацією Офісу Генерального прокурора, на серпень 2023 року зафіксовано понад 98000 фактів лише воєнних злочинів. За злочин агресії маємо 674 підозрюваних особи. По цій категорії відкрито 312 справ, до суду направлено 225 обвинувальних актів, з яких 54 особи вже засуджено [3]. За словами директора Харківської правозахисної групи Є. Захарова «... щоденно збираються усі події з відкритих джерел і включаються в щоденні хроніки. Всі епізоди заносяться в суттєво модернізовану в порівнянні з 2014 роком базу даних. Друге джерело – це прямі контакти з потерпілими та свідками, які повідомляють про злочини, скоєні РФ через заповнення анкети. ... На сьогодні в базі більше 9 тисяч епізодів. Наприклад, у Харкові в базі зафіксовано 80 відсотків інформації про вбитих, поранених, зруйноване майно порівняльно з офіційними даними» [4].

Керівник Департаменту протидії злочинам, скоєним під час збройного конфлікту, Офісу генпрокурора Ю. Белоусов слушно зазначив, що «99% всіх воєнних злочинів розслідуються і будуть розслідуватися в Україні і винні в цих злочинах також будуть покарані в Україні. ... по 1%, або навіть менше, будуть допомагати наші міжнародні партнери, бо їх функція допоміжна. На початку війни були очікування, що хтось втрутиться, змахне умовною чарівною паличкою і відразу всі воєнні злочинці з Бучі опиняться в Гаазі. На жаль, так не буває. Все це – тривалий процес, а обсяги такі, що ніхто, крім нас, цього не зробить» [3].

Українською Гельсінською спілкою з прав людини було проведено дослідження «Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики» (здійснено аналіз міжнародних стандартів, національного законодавства, матеріали кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів, відповіді на запити про надання публічної інформації). Крім того, проведено анонімне опитування працівників Націо-

нальної поліції України, прокуратури, адвокатів, потерпілих від воєнних злочинів. За результатами окреслено наступні проблемні питання, які перешкоджають ефективному розслідуванню міжнародних злочинів – «... великі масштаби злочинів на території України, відповідно, навантаження, законодавчі перепони, брак необхідних ресурсів, знань специфіки розслідування таких злочинів, затримки у проведенні слідчих дій та ін. Лише 12% респондентів пройшли спеціальне навчання щодо особливостей розслідування таких міжнародних злочинів... » [5].

Незважаючи на те, що в Україні війна триває з 2014 року, системи щодо розслідування злочинів до 2022 року не існувало. Роблячи історичний екскурс зазначимо, що в 2019 році було створено спеціалізований Департамент, повноваженнями якого передбачено розслідування злочинів по Донецькій області та Автономній Республіці Крим, діяльність якого була досить успішною. Зважаючи на суттєве збільшення кількості злочинів, у 2022 році створено Департамент протидії злочинам, скоєним під час збройного конфлікту. У даному департаменті штатним розписом передбачено підрозділ, який безпосередньо працює з міжнародними партнерами, у тому числі Міжнародним кримінальним судом. Акцентуємо увагу на тому, що у січні 2023 року між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом підписано Угоду про створення Офісу МКС в Україні, що має сприяти ефективному розслідуванню міжнародних злочинів [6].

Крім того, у 9 обласних прокуратурах створено спеціалізовані підрозділи, які забезпечують розгляд лише воєнних злочинів. Подібні підрозділи створені в Службі безпеки України (СБУ), Національній поліції України (НПУ) та Державному бюро розслідувань (ДБР). Вартим уваги є те, що у зазначених підрозділах розроблені стандарти розслідування воєнних злочинів.

Ключовим завданням наразі є документування наслідків збройного вторгнення. Наразі у посиленому режимі, з метою забезпечення як національних, так і міжнародних судових інституцій достатніми доказами, одночасно працюють Офіс генпрокуратури, СБУ, НПУ, Національна гвардія України (НГУ), інші правоохоронні структури. Також у 2014 році створено спільну слідчу групу (ССГ), до складу якої спочатку увійшли представники України, Нідерландів, Бельгії, Австралії та Малайзії, дещо пізніше – Естонія, Латвія, Словаччина та Румунія. Слід зазначити, що між ССГ та Міністерством юстиції Сполучених Штатів Америки у березні цього року підписано Меморандум про взаєморозуміння, що сприятиме посиленню співпраці та забезпечить пряму комунікацію й дотримання процедур міжнародного співробітництва. Спільні слідчі групи співпрацюють також з Офісом прокурора Міжнародного кримінального

суду. Вартим уваги є те, що члени ССГ у Вільнюсі підписали Угоду щодо розслідування не лише воєнних злочинів, але й злочинів геноциду.

Варто звернути увагу також на те, що МКС не має права розслідувати злочини агресії. Це відноситься до компетенції нещодавно створеної коаліції держав з утворення Спеціального трибуналу зі злочину агресії, сформованого за ініціатииви Міністерства закордонних справ України (до складу входить 37 держав, у тому числі і країни G7 та ЄС). Європейською Радою підтримано ініціативу щодо створення Міжнародного центру з переслідування злочинів агресії Російської Федерації проти України в Гаазі, пов'язаного з діяльністю ССГ за підтримки Eurojust.

Слушною у досліджуваному контексті є наукова думка Генерального прокурора Литви Н. Грунскен: «наші спільні дії спрямовані на забезпечення саме швидкої та реальної координації та взаємодії дій правоохоронних органів, – це набагато більше, ніж просто практичний, логістичний крок. Це сигнал світу про те, що винні у цьому військовому вторгненні не послаблять нашу спільну відданість вільному та демократичному суспільству» [7].

Акцентуємо увагу на тому, що прокурором МКС особисто було ініційовано розслідування щодо вторгнення РФ в Україну, що свідчить про те, що досудове розслідування у воєнних злочинах має бути проведено у чіткій відповідності із національним кримінальним процесуальним законом, а результати слугуватимуть доказовою базою на міжнародній арені у подальшому. «Політика кримінального переслідування Офісу Прокурора полягає саме в зосередженні на тих, хто, з огляду на зібрані докази, несе найбільшу відповідальність за злочини, і не зважає на будь-які офіційні посади, які можуть обіймати імовірні злочинці» [8, с. 14].

Одна з найважливіших рис МКС – комплементарність юрисдикції (він доповнює повноваження національних судів починає провадження лише у тому випадку, якщо держава не бажає або не здатна проводити розслідування або порушити кримінальну справу належним чином). Юрисдикція МКС щодо розслідування найбільш тяжких міжнародних злочинів поділяється на: *суб'єктну* (стосується притягнення до міжнародної відповідальності лише фізичних осіб, які на момент скоєння злочину досягли 18 років); *територіальну* (відповідно до ст. 12 Римського статуту, охоплює злочини скоєні на території або громадянами держави-учасниці; злочини скоєні на території або громадянами держави, яка подала ad hoc декларацію про визнання юрисдикції МКС (щодо ситуації в Україні); *універсальну* (сфера поширення у разі рішення РБ ООН за Главою VII Хартії ООН); *часову* (поширюється лише на злочини, які скоєно після набрання чинності Римським

статутом (01.07.2002). У разі, коли держава приєдналась пізніше, поширюється на злочини, які скоєно після вступу в силу Римського статуту для цієї держави. У разі ж подання державою ad hoc декларації про визнання юрисдикції, лише на злочини, скоєні після вступу в силу РС (01.07.2002)); предметну (найбільш тяжкі злочини, які викликають занепокоєння міжнародного товариства (злочини геноциду (ст. 6), воєнні злочини (ст. 8), злочини проти людяності (ст. 7) та злочини агресії (ст. 8bis)).

У контексті досліджуваної тематики детальніше розглянемо предметну юрисдикцію МКС. Так, відповідно до ст. 6 Римського статуту, «злочини геноциду» – будь-яке з діянь, що вчиняються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу (вбивство членів такої групи; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення; впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи; насильницьку передачу дітей цієї групи до іншої групи) [9].

«Злочини проти людяності» (ст. 7) – будь-які з діянь, у разі якщо вони вчиняються у рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено: (вбивство; винищення; депортація або насильницьке переміщення населення; ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; катування; зґвалтування, насильницьке зникнення осіб; інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю) [9].

«Воєнні злочини» (ст. 8) – серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни від 1949 року та Додаткових протоколів до Конвенцій (стаття 8(2)(а) РС), інші грубі порушення законів та звичаїв під час міжнародних збройних конфліктів та конфліктів «не міжнародного характеру» (передбачених Римським статутом), у разі, якщо їх скоєно у рамках широкомасштабного вчинення таких злочинів (вбивство; каліцтво, жорстоке поводження та катування; взяття заручників; умисне спрямування нападів на: цивільне населення; будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових або благодійних цілей, на пам'ятки історії або лікарні; мародерство; зґвалтування, сексуальне рабство, примусову вагітність чи будь-яку іншу форму сексуального насильства; набір або вербування дітей віком до 15 років до складу збройних сил або груп або використання їх для активної участі

в бойових діях) [10].

«Злочини агресії» (ст. 8bis) – планування, підготовка, ініціювання або вчинення акту застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави (вторгнення, військова окупація та анексія із застосуванням сили; блокада портів чи берегів держави) [9].

Ключове завдання при розслідуванні злочинів, які, відповідно до Римського статуту, відносяться до компетенції Міжнародного кримінального суду – забезпечення належного обміну інформацією та збирання належної доказової бази при їх розслідуванні. У 2014 році створено базу даних, в яку внесено більше 16600 унікальних епізодів порушення прав цивільних і 22 тисячі випадків пошкодження або зруйнування житлових будинків у Луганській і Донецькій областях. «Ми щоденно збираємо всі події з відкритих джерел і це включаємо в щоденні хроніки. Всі епізоди заносяться в суттєво модернізовану у порівнянні з 2014 роком базу даних. У нас є чергові, які слідкують за подіями кожного дня і заносять епізоди в базу. Друге джерело – це прямі контакти з потерпілими та свідками, які повідомляють про злочини, скоєні Російською Федерацією через заповнення анкети» [11].

Збирання інформації – це безпосередня фіксація вчинених правопорушень і допомога Офісу Прокурора МКС у попередньому вивченні ситуації, під час якої були скоєні ймовірні злочини. Роль представників неурядових організацій та активістів, які збирають інформацію, не повинна включати функції слідчого, натомість має усіма можливими способами сприяти проведенню ефективного та своєчасного розслідування ситуації саме органами МКС та правоохоронними органами України [12 с. 6].

Разом з тим, досить актуальним у досліджуваному контексті є забезпечення безпеки осіб, які збирають інформацію, а також інших осіб, які залучаються до процесу передачі інформації, доказів, свідчень тощо, адже всі ці процеси, як правило, відбуваються в зоні бойових дій чи на прилеглих територіях.

Підсумовуючи, ми дійшли висновку, що взаємовідносини України з Міжнародним кримінальним судом будуються на принципі комплементарності юрисдикцій. Визнання Україною юрисдикції МКС – реальна можливість на міжнародному рівні притягнути до відповідальності «можновладців країни-агресора» за злочини, скоєні в Україні.

З метою покращення ефективності розслідування міжнародних злочинів в Україні необхідно якнайшвидше запровадити: чітку політику щодо національної системи переслідування за міжнародні злочини; ефективну координацію як національних, так і міжнародних органів досудового розслідування; швидкий обмін інформацією;

узагальнену електронну базу документування з доступом як прокурорів, так і слідчих. Крім того необхідно ратифікувати Римський Статут.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В. Міжнародне судочинство: навчальний посібник. Дніпро: ДДУВС, 2022. 304 с.
2. Члени JIT підписали угоду про розслідування злочину геноциду. 14.04.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/cleni-jit-pidpisali-ugodu-pro-rozsliduvannya-zlocinu-genocidu>.
3. Майже стовідсотково можемо встановити тих, хто керував злочинами, що скоїли окупанти – керівник Департаменту війни Ю. Белоусов в інтерв'ю Інтерфакс-Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/926527.html>.
4. Документування та розслідування міжнародних злочинів в Україні: масштаб злочинів такий, що його не охопити. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokumentuvannia-ta-rozsliduvannia-mizhnarodnykh-zlochyniv-v-ukraini-masshtab-zlochyniv-takyy-shcho-yoho-ne-okhopyty>.
5. Ключові проблеми України у розслідуванні воєнних злочинів. Результати дослідження. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/kliuchovi-problemy-ukrainy-u-rozsliduvanni-voiennykh-zlochyniv-rezultaty-doslidzhennia>.
6. Угода між Кабінетом Міністрів України та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні від 23.03.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_001-23#Text.
7. Члени JIT підписали угоду про розслідування злочину геноцид. 14.04.2023. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/cleni-jit-pidpisali-ugodu-pro-rozsliduvannya-zlocinu-genocidu>.
8. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд: посібник. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf>.
9. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
10. Міжнародні судові механізми притягнення винних до відповідальності за злочини, учинені РФ в Україні. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA016926.
11. Документування та розслідування міжнародних злочинів в Україні: масштаб злочинів такий, що його не охопити. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokumentuvannia-ta-rozsliduvannia-mizhnarodnykh-zlochyniv-v-ukraini-masshtab-zlochyniv-takyy-shcho-yoho-ne-okhopyty>.
12. Посібник зі збору доказів для Міжнародного кримінального суду та документування міжнародних злочинів. Київ, 2019. 23 с.